

הסינתזה בחסידות סלונים בין חסידות ללימוד תורה בנוסח המתנגדים

אהרן (אלן) גדלר

ערך לימוד תורה לשמה נחשב על פי רוב נחלתם הבלעדית של המתנגדים ושל הישיבות הליטאיות. במאמר זה אני מבקש לבחון את עליונותו של ערך זה במערכת הערכים הדתית של חסידות סלונים דווקא. אתמקד בעיקר בעליונות של לימוד תורה לשמה במערכת המוסדית, עליונות שבאה לידי ביטוי במקומה המרכזי של הישיבה בחיים החברתיים והדתיים של חסידות סלונים. אפתח בסקירת מקורות הדוקטרינה של חסידי סלונים, תולדות השושלת והתאולוגיה של החסידות. בסקירה זו אני מבקש לעמוד על הגורמים האינטלקטואליים וההיסטוריים העמוקים שהביאו לכך שחסידות זו, שלא כמו החצרות החסידיות הרבות במזרח אירופה, ספגה השפעות כה מהותיות ממערכת ערכים הנקשרת בדרך כלל למתנגדים, וכן אברר כיצד הייתה הישיבה, ולא חצר הרבי, למוסד הדתי המרכזי בקהילת סלונים. לאחר מכן אעסוק בהיסטוריה המוסדית של שלוש הישיבות של סלונים: 'אור תורה', שהוקמה בטבריה בשנת תרנ"ט (1899), 'תורת חסד', שהוקמה בברנוביץ בשנת תרע"ח (1918), וישיבת 'בית אברהם', שהוקמה בירושלים בשנת תש"ב (1942).

חסידות סלונים – סקירה היסטורית

שורשיה הרוחניים של חסידות סלונים בצדיק החסידי בן הדור השלישי ר' אברהם מקליסק (נפטר בשנת 1810), שהיה ממייסדי היישוב החסידי בארץ-ישראל, יישוב הידוע ככולל רייסין. חסידי סלונים הזדהו עם ר' אברהם מקליסק במחלוקת בינו לבין מייסד תנועת חב"ד, ר' שניאור זלמן מליאדי (1745–1813), מחלוקת שנסבה על פרסום ספר היסוד המיסטי של ר' שניאור זלמן 'ליקוטי אמרים: תניא' ובמיוחד על התנגדותו של ר' אברהם לגישה האינטלקטואלית האגרסיווית של תנועת חב"ד בעניין הפצתה של תורת הסוד בקרב המוני החסידים.¹ על פי ההיסטודיוגרפיה הפנימית של חסידות סלונים

1 רבות נכתב על הקרע בין חב"ד לקליסק, שהואץ עם פרסום ספרו של ר' שניאור זלמן מליאדי 'ליקוטי אמרים: תניא' (סלאוויטא תקנ"ז), ושהוחמר עוד בעקבות סדרת מחלוקות שנסבו על איסוף וניהול של הכספים לתמיכה בקהילות החסידים בארץ-ישראל. ניתוח טוב של שפע המקורות הראשוניים המגוונים הנוגעים למחלוקת ראו: נ' קרלינסקי, היסטוריה שכנגד: איגרות

הקרע בין ר' שניאור זלמן מליאדי לבין ר' אברהם מקליסק היה היסוד לצמיחת רשת של שושלות מתנגדות לחב"ד בקרב חסידות ליטא ובלרוס. החשובות שביניהן הן שושלת לחוביץ, שהוקמה על ידי ר' מרדכי מלחוביץ (1742–1810) מבכירי תלמידיו של ר' אהרן 'הגדול' מקרלין (נפטר בשנת 1772), שושלת קוברין, שייסד תלמידו של ר' מרדכי, ר' משה מקוברין (1858–4784), ושושלת סלונים, שנוסדה על ידי ר' אברהם ויינברג הראשון מסלונים (1804–1883). לשושלת קרלין-לחוביץ שתי שלוחות חשובות: זו של קרלין-סטולין, שמנהיגה ר' אהרן פרלוב הוגלה מקרלין לסטולין בשנת 1864, ואשר הנציחה בשינויים זעירים בלבד את המסורות הרוחניות המקוריות של דב בער ('המגיד הגדול') ממזריץ ושל ר' אהרן 'הגדול' מקרלין; מסורות אלה מתאפיינות בהתלהבות דתית בצד גרסה פופולרית של חסידות מיסטית פשוטה. השלוחה השנייה היא שושלת קידנוב. שתי השלוחות הללו לא ספגו את ההשפעות המתנגדיות הברורות שפעלו בצורה כה עמוקה על חסידות סלונים, ואשר השתקפו בסופו של דבר במקומה המרכזי של הישיבה בקהילת סלונים.²

ההיסטוריוגרפיה הפנימית של חסידות סלונים אינה נכנסת על פי רוב לפרטי הגורמים התאולוגיים לפיצול בין קליסק לחב"ד שהביא לשגשוגן של השושלות החסידיות הליטאיות. אולם ההיסטוריוגרפיה זו קובעת בבירור כי המחלוקת שגרמה להתרחקות בין ר' אברהם מקליסק לבין ר' שניאור זלמן מליאדי, היא שהניחה את היסוד לקרע המתמשך בתוך התנועה החסידית בליטא ובבלרוס, קרע הניכר עד היום בגישות הנבדלות לחלוטין של חב"ד ושל סלונים ללימוד תורה ולאופייה של האדיקות החסידית.³

החסידים מארץ ישראל: הטקסט והקונטקסט, ירושלים תשנ"ט, עמ' 23–59. סקירה נוספת, גם אם לא אובייקטיבית לחלוטין, של הקרע ראו: N. Loewenthal, *Communicating the Infinite: The Emergence of the Habad School*, Chicago & London 1990, pp. 51–54, 77–92. סקירת פעולותיו של ר' אברהם מקליסק בארץ-ישראל ראו: י' גרנטשטיין, תלמידי הבעל שם טוב בארץ ישראל: למעלה ממאתיים שנה לעליית תלמידיהם של הבעש"ט ושל המגיד ממזריץ' לארץ ישראל, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 234–283. על אחד ההיבטים בתאולוגיה של ר' אברהם מקליסק ראו: J. Weiss, 'R. Abraham Kalisker's Concept of Communion with God and Man', idem, *Studies in Eastern European Jewish Mysticism*, Oxford 1985, pp. 155–169.

2 חסידי קידנוב שמרו אמנם על קרבה רבה יותר למסורות המיסטיות של אסכולת קרלין המקורית מששמרו חסידי סלונים, אך יש מקבילה מעניינת בין חסידי קידנוב לחסידי סלונים בראשית המאה העשרים. ר' יוסף פרלוב (נפטר בשנת 1916), רבה של חסידות קידנוב, הקים ישיבה, ור' שמואל ויינברג מסלונים, שהיה בן דורו (ואף הוא נפטר בשנת 1916), הקים את הישיבה הראשונה של סלונים, בטבריה, ותכנן להקים ישיבה גם בברנוביץ. פרלוב וויינברג ראו שניהם בישיבותיהם סכר בפני חדירת אידאולוגיות יהודיות מודרניות לקהילותיהם. ואולם ישיבות סלונים ספגו השפעות מתנגדיות במידה רבה בהרבה מישיבות קידנוב.

3 המחקר המקיף ביותר על הקבוצות החסידיות בליטא ובבלרוס (פרט לחב"ד) הוא עד היום מחקר הקלסי של ז' רבינוביץ, החסידות הליטאית: מראשיתה ועד ימינו, ירושלים תשכ"א. המחקר פותח

הסינתזה בחסידות סלונים

מקריאת הנאמר במקורות הפנימיים של חסידות סלונים על גורמי המחלוקת בין ר' אברהם מקליסק לבין ר' שניאור זלמן מליאדי, עולה רושם של אי רצון לגלות, או אפילו רצון לערפל, דווקא את מה שההיסטוריונים הביקורתיים מעוניינים בו ביותר, דהיינו את היסודות האידאולוגיים של הקרע המתמשך בין חב"ד לסלונים. בהקשר זה ראוי לצטט מה שכתב אהרן סורסקי – הפורה מבין החסידים רושמי קורותיה של סלונים – בספרו 'יסוד המעלה' על הקרע הראשון בחסידות בליטא ובבלרוס:

היה הסבא קדישא מלכוביץ נוהג להעביר את כל שקלי הקודש לידי מהרש"ז מליאדי. אפס, כי משנת תקנ"ז ואילך גבה טורא בין הרש"ז ובין הר"א מקליסק על רקע שיטות בענינים עמוקים ממילין דשמיא, עליהם נאמר: 'במפלא ממך אל תדרוש' [...] ומפני כבוד אלקים הסתר דבר, מדלגים אנו בכוונה על פרשה שתומה זו, אם כי יש בידנו הרבה ידיעות בנושא, ומסמכים חשובים ופרטי מאורעות היסטוריים שהיו יכולים אולי לספק את יצר [הרע] הסקרנית של כמה חוקרים ודורשים – אבל שום תועלת לא תצמח בימינו מידיעת הדברים. וחובתנו לשאול קודם כל את עצמנו: 'הייטב בעיני ה'?'⁴

הסבר מוקדם יותר ובלתי מספק באותה מידה לקרע בין חב"ד לסלונים יש בסקירה השיטתית הראשונה של היסודות התאולוגיים של חסידות סלונים, ב'עבודת הפנים',

בצדיק ר' אהרן מקרלין, בן הדור הראשון לחסידות, ומסתיים בשואה. רבינוביץ סקר בין השאר את שלוחותיה של חסידות קרלין מלחוביץ עד סלונים (עמ' 111–143). יש בספרו סקירה היסטורית יסודית למדי של קווי ההתפתחות השושלתית של החסידות הליטאית לענפיה השונים ושל הסיבות הבסיסיות לקרע הפנימי בין חסידות לחוביץ לסטולין, אך עיסוקו בנושאים התאולוגיים שטחי ומתבסס בעיקר על מקורות חסידיים משניים והגיוגרפיים במקום על ניתוח כתביהם המקוריים של הצדיקים. דיונו בחסידות סלונים (עמ' 138–143) קצר ושטחי במיוחד ואינו כולל עיון רציני בכתביהם הקלסיים של חסידי סלונים פרט לתיאור סינופטי של 'יסוד העבודה', יצירתו העיקרית של ר' אברהם הראשון מסלונים.

4 א' סורסקי, יסוד המעלה: דברי הימים ליישוב החסידים בא"י מיסודם של [...] רבי מנחם מנדל מויטבסק, רבי אברהם מקאליסק, א, בני ברק תש"ס, עמ' 337–338. השוו: שם, ב, עמ' 16, ושם הצדיק סורסקי את השמטתם של מסמכים מסוימים, מקורות ראשוניים, בעניין הקרע בין חב"ד לקליסק בהנמקה דומה: 'השמטנו במתכוון ולא הכנסנו בילקוט זה אותם כתבים הקשורים לפולמוס הידוע, משום כבוד אלוקים הסתר דבר'. מן הראוי להתייחס במידת הזהירות להיסטוריוגרפיה הפנימית של חסידות סלונים, ובמיוחד לכתביו הרבים של ר' שלום נח ברזובסקי. מלבד המגמה להסתיר את כתביהם של מחברים חשובים מבני החסידות הכוללים פרטים בלתי נעימים, מגמה המובילה לעתים לצנזורה, מתוארת חסידות סלונים בהיסטוריוגרפיה הפנימית כסינתזה מושלמת של התכונות הראויות ביותר לשבח של החסידות וההתנגדות כאחד. דאייה זו, שהיא מוטיב מרכזי הן בכתבי סורסקי והן בכתבי ברזובסקי, נגועה ביותר מקורטוב של רומנטיקה והגיוגרפיה אידאליסטית. על עבודתו של סורסקי מעיבה שורה נוספת של בעיות, וקודם כול אלה הקשורות בבחירה המוטת ובצנזורה של מקורות ראשוניים בכרך ב של ספרו. על בעיות אלה ראו במאמר הביקורת החריף של ד' אסף, "כבוד אלקים הסתר דבר": פרק נוסף בהיסטוריוגרפיה האורתודוקסית של החסידות בארץ-ישראל', קתדרה, 68 (תמוז תשנ"ג), עמ' 57–66.

אהרן (אלן) נדלר

ספרו של ר' אהרן יוסף לוריא (1894–1963), מנהיגה של קהילת חסידי סלונים בטבריה באמצע המאה העשרים:

נקודת הבעש"ט ותלמידיו נתפשטה לשלשה מדינות: פולין, ליטא וואלין. וגם ליטא נתחלקה לשני דרכים: המה חב"ד ולעכאוויטש, כבחינת נהר יוצא מעדן והיו לארבעה ראשים. ועיקר היסוד של לעכאוויטש היה לעורר את הלב ע"י תפלה ועניני העבודה כגון אמונה ושפלות ושמירת ברית, הוא רק שלא יטמטם לבכו [...] ואחרי לעכאוויטש: קוברין וסלונים.⁵

כותבי ההיסטוריוגרפיה של חסידות סלונים הקפידו אפוא שלא לחשוף את פרטי המחלוקת ועל מה נסבה (דרך אגב, כותבי ההיסטוריוגרפיה של חב"ד לא היו שותפים לגישה זהירה זו, ולעתים נדמה כי היו כמעט נלהבים לחשוף את יסודותיה האידאולוגיים של המחלוקת),⁶ ועם זאת התו קו ישיר של ירושה רוחנית שראשיתה בהתנגדותו של ר' אברהם מקליסק לעמדת חב"ד. ר' מרדכי מלכוביץ (1724–1818), המכונה בספרות סלונים 'סבא קדישא', מוחזק עד היום בעיני חסידי סלונים כאביה יוצרה הראשון של גישתם לאדיקות החסידית. דרכה הייחודית של סלונים גובשה במהלך המאה התשע-עשרה על ידי ממשיכיו של ר' מרדכי – בנו, ר' נח מלחוביץ (1774–1832), ושני תלמידיו החשובים ביותר, ר' משה מקוברין ור' אברהם ויינברג הראשון מסלונים.

בראשית דרכו, בטרם נמשך לחסידות בהשפעת ר' נח מלחוביץ ופנה בעקבות זאת ללימודי חסידות אצל ר' משה מקוברין, היה הרב אברהם הראשון חלק מן הממסד הרבני, רב מכובד ובר סמכא ששימש בשנים 1830–1843 ראש הישיבה בסלונים; ישיבה זו הייתה מוסד מתנגדי חשוב ואחת מן השלוחות הישירות של ישיבת וולוז'ין.⁷ השפעתו של ר' משה מקוברין על הרב אברהם ראשיתה בימים שבהם כיהן הרב אברהם

5 א"י לוריא, ספר עבודת פנים [...] כולל מאמרים ורעיונות [...] בעניני חסידות ויראת שמים, ירושלים תשל"ד, עמ' 80.

6 ההבדל עולה בבירור מהשוואת המהדורה הרשמית של מכתבי ר' שניאור זלמן מליאדי בהוצאת חב"ד לספרו של סודסקי 'יסוד המעלה'. במהדורה של חב"ד נכללו המקורות הראשוניים הזמינים בשאלת הקדע בין חב"ד לקליסק. ראו: ש"ד לזין (עורך), קבץ אגרות קודש מאת כ"ק אדמו"ר הזקן, ברוקלין תשמ"ז. ואילו סודסקי השמיט במכוון את חילופי הדברים הנפיצים ביותר בין ר' שניאור זלמן מליאדי לבין ר' אברהם מקליסק.

7 על תולדותיה של ישיבת סלונים המתנגדית ראו: ק' ליכטנשטיין, פנקס סלונים, א, תל-אביב תשכ"ב, עמ' 41–48. על כהונתו של הרב אברהם ויינברג כראש ישיבה בסלונים, ראו: שם, עמ' 48. על דרכו של הרב אברהם ויינברג מראש ישיבה מתנגד לרבי חסידי ראו: שם, עמ' 58–59. מידע סטטיסטי נוסף על ישיבת סלונים בתקופה מאוחרת יותר ראו: מ' וישניצר, 'חומר לתולדות הישיבות באירופה המזרחית', תלפיות, ו (תשט"ו), עמ' 742–744. לימים תמכו בישיבת סלונים, אף שהייתה ישיבה ליטאית אופיינית לכל דבר, כל רבניה של חסידי סלונים, עד להכחדתה של יהדות בלרוס בידי הנאצים.

הסינתזה בחסידות סלונים

כראש ישיבה בסלונים, ויש התולים בהשפעה זו את החלטתו המוזרה לעזוב את משרתו הרמה כראש ישיבה ולשמש כמלמד פרטי במשך חמש־עשרה שנים.⁸ לאחר מותו של ר' משה מקוברין, בשנת 1858, הכירו מרבית חסידי קוברין בר' אברהם ויינברג הראשון כיוורשו, ורבים עברו מקוברין לסלונים כדי לחיות בסמיכות לרבם החדש. חרף התנגדותו של מיעוט מחסידי קוברין, שראו את נכדו של ר' משה, נח מקוברין בן השמונה־עשרה (נפטר 1889), כרבם, התגלה ר' אברהם עד מהרה ככוח מרכזי בחסידות וכנציג המלומד והפורה ביותר של דרך החסידות בליטא ובבלרוס בדורו.⁹ הוא זכה לתהילה ספרותית כמחברם של שני ספרים חשובים, החיבור הקבלי 'חסד לאברהם' ו'יסוד העבודה', חיבור שנודעה לו לימים השפעה רבה, והמהווה עד היום מקור בסיסי להכרת דרכה הייחודית של חסידות סלונים.¹⁰

שני החיבורים נתפרסמו אמנם לאחר מות מחברם, אך נאמר כי ר' אברהם הורה שמספר עותקי 'חסד לאברהם' שיפורסמו לאחר מותו לא יעלה על שלושים, וזאת עקב תוכנו הקבלי והאזוטרי של הספר.¹¹ הוראה זו עומדת בניגוד דרמטי לפעולות ההפצה האגרסיוויות של המהדורות הרבות של 'ליקוטי אמרים: תניא' שהוציאה חב"ד. הדבר

8 ראו: ליכטנשטיין (שם), עמ' 48.

9 החיבור הקרוב ביותר לביוגרפיה רשמית של ר' אברהם ויינברג הוא 'על פי הבאר' מאת שלום נח ברזובסקי, שפורסם לאחר מותו של ר' אברהם כמבוא לאוסף דרשותיו שבעל־פה: ספר באר אברהם: כולל מאמרים על התורה והמועדים ומכתבי קודש, ירושלים תשמ"ה, עמ' 9–46. עדות מרשימה ממקור ראשון על הופעתו של ר' אברהם ויינברג כיוורשו של ר' משה מקוברין יש בזיכרונותיו של יחזקאל קוטיק הכתובים יידיש. דאו תרגומם העברי בידי ד' אסף, מה שראיתי...: זיכרונותיו של יחזקאל קוטיק, תל־אביב תשנ"ט, עמ' 263–274, בעיקר עמ' 266–274. קוטיק נותן לנו קנה מידה להערכת חשיבותה של שושלת קוברין־סטולין בקבעו כי בעת חילופי המנהיגות בין ר' משה מקוברין לאברהם ויינברג הראשון נסעו כ־6,000 חסידים מכל רחבי האזור לקוברין לשם מינוי הרבי החדש. רשימת היחס המסורתית של חסידי סלונים הפותחת בר' מרדכי מלחוביץ מופיעה במספר חיבורים שהוציאו לאור חסידי סלונים. החשוב מביניהם הוא זה של מ' קליינמן, ספר אור ישרים: ארבעה מטיבי לכת, ירושלים תשכ"ז (הדפסה חדשה של מהדורת ורשה תרפ"ד). בספר זה מוצג מידע הגיוגרפי על מרדכי ונח מלחוביץ, משה מקוברין ואברהם הראשון מסלונים, בצד מבחר מתורותיהם. קליינמן, שהיה כותב דברי ימיה הפנימי של חסידות סלונים לפני מלחמת העולם השנייה, פרסם שני חיבורים נוספים הכוללים מידע רב ובעל ערך על קודמיו של ר' אברהם ויינברג: ספר מזכרת שם הגדולים, פיעטרקוב תרס"ח; ספר זיכרון לדאשונים, פיעטרקוב תרע"ב. ראוי לציין גם את האוסף המאוחר יותר מתורותיהם של אותם ארבעה אבות מייסדים של חסידות סלונים, ספר תורת אבות: כולל מאמרים על התורה והמועדים ושערי עבודת ה' מאת מרנן ורבנן אבות שושלת לכוביץ־קוברין־סלונים, ירושלים תשמ"ה, שנערך כהערות לפרשות השבוע על ידי ברזובסקי שגם כתב את ההקדמה.

10 חסד לאברהם [...] המגלה צפונות [...] במסתרי הבריאה [...] ויטע [...] פרד"ס החכמה [...] דברים עמוקים, יוזעפוף תרמ"ו; יסוד העבודה: הוא יסוד עבודת איש הישראלי בעבודת הקודש במסילה העולה בית אל, ורשה תרנ"ב.

11 'הקפיד שלא יתפרסם בחיים חיותו כתביו הק' [דושים], הגם שהיה ברצונו הק' אם היה ע"ד אפשרי

משקף את המשכה של הגישה הזהירה ללימודי הקבלה אשר החישה את הפירוד בין ר' שניאור זלמן מליאדי לר' אברהם מקליסק כמעט מאה שנה קודם לכן. לעומת זאת את ספרו 'יסוד העבודה', שהוא אידאולוגי במפורש, כתב ר' אברהם בצורה פשוטה יותר, ונראה כי הועידו לתפוצה כללית, שכן פירש בו את יסודות התאולוגיה של סלונים בצורה נגישה יותר. הספר נדפס פעמים רבות, ונראה כי מהדורתו הדרמטית ביותר היא זו שיצאה בשנחאי שבסין בשנת 1943 על ידי קבוצה קטנה של פליטי השואה מחסידי סלונים.¹²

'יסוד העבודה' יצא במידה מסוימת כנגד מושג התורה לשמה בניסוח המקסימליסטי של ר' חיים מוולוז'ין ביצירתו הקלסית 'נפש החיים'; ובה בשעה יצא בתקיפות לא פחותה כנגד גישתה הנועזת והאגרסיווית של חב"ד ללימודי הקבלה ולהגות מיסטית. ר' אברהם לא דחה לחלוטין את הגישה הלמדנית של המתנגדים ואף לא את ההפצה של תורת הסוד על ידי חב"ד, אלא ניסה ליישב ביניהן. ב'יסוד העבודה' ניכרת ראשית ההשפעה המתנגדית על המחשבה החסידית של סלונים, שכן מחברו עיבד את התאולוגיה של 'נפש החיים' והסב לצרכיו חלק מטענותיה נגד ראשוני החסידים, במטרה למזג את דבקותו של ר' חיים מוולוז'ין בעליונות לימוד התורה עם גרסה נאיבית ופשוטה במכוון של אדיקות חסידית.¹³

ר' אברהם הצליח להגיע להישג נדיר ביותר בתולדות החסידות: הוא הקים חצר חסידית חשובה ורבת השפעה שהמטה שלה נמצא בעיר שהייתה נתונה עד אז בשליטה מתנגדית מוחלטת.¹⁴ הוא שימש כרבי החסידי הראשון של סלונים עשרים וחמש שנה,

שיודפס רק בערך שלשים ספרים אשר יהיו נמצאים רק תחת ידי יחידי סגולה' (הקדמת נכדו של המחבר לספר חסד לאברהם [שם]).

12 ראו: רבינוביץ (לעיל, הערה 3), עמ' 140-141.

13 'יסוד העבודה' הוא חיבור חשוב ורב-גוני ביותר במחשבת החסידות שטרם זכה לעיון הביקורתי שהוא ראוי לו, והתורג הרבה מתחום המחקר הנוכחי. לעניות דעתי משרתו הכללית של הספר הייתה ניסוח שיטת מחשבה חסידית המשלבת יסודות מרכזיים של המתנגדים ושל החסידות בראשית דרכה, תוך דחיית ההפרדות האינטלקטואליות של המתנגדים וההפרדות המיסטיות של החסידים. החלק הראשון מארבעת חלקיו (עמ' 1-28) הוא לדעתי תגובה ישירה על אתגר שהציבו האידאולוגיה של לימוד התורה המתנגדי והיישום של אמרת חז"ל 'מתוך שלא לשמה בא לשמה' על ידי ר' חיים מוולוז'ין ללימוד תורה. בחלק השני ובמיוחד בריון הארכני בחלק השלישי (עמ' 46-74) השיב ר' אברהם ככל הנראה על ביקורתו של ר' חיים על מי שמבלים את זמנם בקריאת 'ספרי יראה ומוסר', ועמד על הצורך באיזון בין לימוד תורה לבין לימוד טקסטים מעוררי השראה מעין אלה. ולבסוף, בחלק הרביעי והאחרון, דחה את גישת חב"ד בחריפות שאינה נופלת מזו שבה דחה את דברי ר' חיים מוולוז'ין. הספר דוגל באמונה פשוטה ובאדיקות ודוחה את גישת חב"ד הקוראת לחקירות נועזות של טקסטים קבליים אוטריים. יצירה זו היא בעיני הגשר הראשוני שהוביל למיזוג בין האדיקות החסידית והאמונה הפשוטה מכאן לבין לימוד תורה בנוסח המתנגדים מכאן, מיזוג ייחודי המאפיין את חסידות סלונים.

14 נוסף על הישיבה החשובה שהייתה בסלונים התגוררו בעיר באותם ימים כמה וכמה גדולי תורה.

הסינתזה בחסידות סלונים

ולמרות מתחים שהתעוררו מדי פעם בינו לבין הרב המתנגד החשוב בעיר ואב בית הדין שלה, הרב איזל חריף האגדי, הצליח להקים בתקופה זו את החצר החסידית החשובה הראשונה שחיותה בדוקים ובהרמוניה עם הרוב המתנגדי הגדול בעיר ועם הממסד הרבני שלה.¹⁵ מתכונת זו לא רק שהוסיפה להתקיים אלא אף העמיקה בהמשך ההיסטוריה של שושלת סלונים.

עם מותו של ר' אברהם, בשנת 1883, 'הוכתר' נכדו, ר' שמואל (1850–1916), כרבי השני של סלונים.¹⁶ בתקופתו עבר המרכז של חסידות סלונים מן העיר סלונים לעיר הסמוכה ברנוביץ. השפעתו של ר' שמואל על קהילת חסידי סלונים לטווח ארוך נבעה בעיקר מכישוריו הארגוניים, שבאו לידי ביטוי במאמציו הבלתי נלאים לאחד את הקהילות החרדיות, המתנגדיות והחסידיות כאחד, במאבק נגד חרירת ביטוייה השונים של היהדות המודרנית לערים דוגמת סלונים וברנוביץ. ר' שמואל פעל לצד הרבנים המתנגדים העיקריים בימיו, ר' יצחק אלחנן ספקטור מקובנה ור' חיים עוזר גרודזינסקי מווילנה, בהקמת 'כנסת ישראל', המסגרת העל-קהילתית הראשונה של הקהילות החרדיות במזרח אירופה, קודמתה קצרת הימים של תנועת 'אגודת ישראל'.¹⁷

הבולט שבהם היה הרב יעקב משה בן אברהם, נכד של הגאון ר' אליהו (הגר"א) מווילנה, שנטל חלק בהוצאתן לאור של רבות מן היצירות החשובות ביותר של סבו. רשימה של חשובי הרבנים המתנגדים בסלונים ודיון בפועלו של ר' יעקב משה בן אברהם ראו: ליכטנשטיין (לעיל), הערה 7), א, עמ' 49. על הוצאתם לאור של כתבי הגר"א בידי נכדו ראו: י' וינוגרד, אוצר ספרי הגר"א: ביבליוגרפיה מפורטת ומוארת של ספרי הגאון החסיד רבי אליהו, ירושלים תשס"ג, מבוא, עמ' 10–12 עמ' 5. וינוגרד מנה שלושים ותשע מהדורות של כתבי הגר"א שבהן היה הרב יעקב משה מעורב, על פי רוב כעורך או ככותב מבוא או הקדמה.

15 תיאור רגשני של הרב איזל חריף ראו: י"ל לוי, הגאון רבי איזל חריף, ירושלים תשל"א. השוו ביוגרפיה ביקורתית והיסטורית יותר: א' רפאלי, רבי איזל חריף: הרב ואמרי פיו, ירושלים תשנ"ג. על מתחים מסוימים בין הרב איזל חריף לבין הרבי מסלונים ראו: ליכטנשטיין (שם), עמ' 61. השוו: רפאלי (שם), עמ' 57–61; לדברי רפאלי שררה בין ר' אברהם הראשון לבין הרב איזל חריף מערכת יחסים חיובית, אפילו קולגיאלי.

16 פירושו של ר' שמואל לתורה, דרשותיו ומכתביו קובצו ממספר רב של מקורות כתובים ושל עדויות בעל-פה; הם נערכו והוצאו לאור אחרי מותו על ידי ברזובסקי, ראו: ספר דברי שמואל: על התורה והמועדים, לקוטים ואגרות הקודש, ירושלים תשנ"ד. הביוגרפיה הסנטימנטלית של ר' שמואל שכתב ברזובסקי נדפסה שם כמבוא (עמ' 9–30). הספר כולל גם את התכתובת הענפה של ר' שמואל (עמ' 217–251), המתעדת את פעולותיו החברתיות והפוליטיות הרבות, כולל מאמציו להקמת ישיבת סלונים בטבריה ותכניותיו להקים ישיבה חסידית של סלונים בבלרוס. בדף האחרון של כרך זה (ללא ציון מספר) נדפס אילן היוחסין של הרבנים למשפחת ויינברג.

17 על פעילותו הפוליטית של ר' שמואל ראו: ליכטנשטיין (לעיל, הערה 7), א, עמ' 231. מכתביו של ר' שמואל ב'ספר דברי שמואל' (ראו בהערה הקודמת) משקפים את דאגתו העמוקה נוכח היחלשות המגור האורתודוקסי החרדי ביהדות מזרח אירופה ואת עמדתו שיש להקים מוסדות שיתייצבו מול מתקפתן של השפעות יהודיות חילוניות שונות, וקודם כול מול הציונות

לאחר מותו של ר' שמואל, בשנת 1916, חל פיצול בחסידות סלונים. מיעוט קטן דבק בבנו הבכור של ר' שמואל, יששכר אריה (1873–1928), שנשאר בסלונים, בעוד הרוב הגדול בחר בבנו הצעיר, אברהם ויינברג השני (1884–1933), שישב בברנוביץ, לרובם של חסידי סלונים.¹⁸

ר' אברהם השני המשיך במגמה השמרנית של קודמיו בעניין לימודי הקבלה והמנהגים המיסטיים והעמיק את מחויבותם של חסידי סלונים לערכים הרבניים המסורתיים ובמיוחד לערך של לחמוד תורה לשמה. בשנת 1918 הקים את הישיבה החסידית הראשונה בסגנון ליטאי באירופה, היא ישיבת 'תורת חסד' בברנוביץ. באותה עת הייתה ברנוביץ, שלא כמקובל, מקום מושבן של ישיבה חסידית חשובה מכאן ושל אחת הישיבות המתנגדות הנחשבות ביותר, 'אוהל תודה', מכאן. 'אוהל תודה' הייתה מאז הקמתה בשנת 1903 'ישיבה קטנה' מקומית ולא גדולה, אך שמה יצא בעולם הרבני בשנת 1919 כאשר הרב המתנגד הנודע אלחנן וסרמן היה לראש הישיבה.¹⁹

ר' אברהם השני נפטר בשנת 1933, ושנתיים אחר כך הוכתר רשמית הרבי האחרון על אדמת אירופה, ר' שלמה דוד יהושע הצעיר, שהיה בן עשרים. ר' שלמה דוד יהושע שימש כרבי בזמן הכיבוש הגרמני ושמר בגבורה על מסורת סלונים – מסורת של אדיקות תמה ואמונה פשוטה – באותן שנים, עד שנרצח בשנת 1944 במחנה עבודה סמוך לברנוביץ.²⁰

שושלת סלונים המשיכה להתקיים בארץ-ישראל בהנהגתו של ר' מרדכי חיים ויינברג, דודנו של שלמה דוד יהושע. ר' מרדכי עמד בראש קהילות קטנות בירושלים ובטבריה עד מותו, בשנת 1954. לאחר מכן היה דודנו ר' אברהם ויינברג השלישי לרבי

והסוציאליזם. בעיני דוחו של ר' שמואל הקמת ישיבה גדולה של חסידי סלונים הייתה מרכיב חיוני במאבק זה במודרניות.

18 ד' אברהם השני לא פרסם דבר בחייו, אך דרשותיו ומכתביו יצאו לאור בעריכתו של ברובסקי, דאו: ספר בית אברהם, ירושלים תשמ"ה. ברובסקי כתב הקדמה לכרך זה, הכולל את הניסוחים העשירים ביותר מבחינות רבות של מחשבת חסידות סלונים; הקדמה זו כוללת גם ביוגרפיה קצרה של ר' אברהם השני ואת ההיסטוריה הרשמית של ישיבת 'תורת חסד' שהקים בברנוביץ בשנת 1918.

19 על השפעתו של הרב אלחנן וסרמן על החיים היהודיים בברנוביץ ועל יחסיו החמים בדרך כלל עם הרבי מסלונים דאו: ברנוביץ: ספר זיכרון, תל-אביב תשי"ד, עמ' 255–260, 264.

20 ביוגרפיה של ר' שלמה דוד יהושע ראו בספרו של ברובסקי, ספר זכרון קודש: לזכר מרן [...] מוהרשד"י, ירושלים תשמ"ה, עמ' 1–26. בהמשך הובאו שם תורותיו של ר' שלמה דוד ומכתבים שכתב לפני השואה ובמהלכה (עמ' 31–80). בסדרת זיכרונות שכתב ברובסקי, והנספחים לפרסום זה, מתואר בצורה חיה וברורה הדור האחרון לחסידי סלונים באירופה (עמ' 83–117). יש בדבריו כמה פרקים המוקדשים לתאולוגיה של השואה שאין להם, לפי מיטב ידיעתי, אח ורע בספרות החסידית. אין הוא מנסה להצדיק את הדין, ומודה בגילוי לב בחוסר יכולתו למצוא טעם מיסטי או אוטורי כלשהו לאימי השואה.

הסינתזה בחסידות סלונים

של סלונים; הוא היה נכדו של ר' אברהם הראשון, וגדל ונתחנך בטבריה. מותו של ר' אברהם השלישי בשנת 1981 מציין את קץ השושלת של משפחת ויינברג, צאצאיו הישירים של אברהם הראשון מתבר 'יסוד העבודה'. הנהגת הקהילה עברה לידי חתנו של ר' אברהם ויינברג, ר' שלום נח ברזובסקי (1911–2000), שהקים בשנת 1942 את ישיבת סלונים בירושלים, ישיבת 'בית אברהם', ועמד בראשה. ר' שלום נח ברזובסקי היה סופר פורה וכתב את 'נתיבות שלום', סדרת פירושים חסידיים לתורה ולמועדי ישראל שיצאה לאור בכרכים רבים וזכתה לפופולריות רבה. נוסף על כך היה ברזובסקי העורך והמוציא לאור של כתבי כל רבני סלונים שקדמו לו, שאיש מהם פרט לר' אברהם הראשון לא פרסם את כתביו בחייו, ואף הביוגרף הרשמי שלהם. ברזובסקי הצליח להקים מחדש את חסידות סלונים בארץ-ישראל כתנועה קטנה אך לא נטולת חשיבות, וזאת במידה רבה הודות לכתביו הפופולריים, לאישיותו הכריזמטית ולמסירותו יוצאת הדופן ליצירת מרכז לחסידות סלונים במקום זה של ברנוביץ, שבה גדל. מאז פטירתו מכהן בנו ר' שמואל ברזובסקי, ששימש ראש ישיבת 'בית אברהם' בעת כהונת אביו כרבי, כשביעי במניין רבני סלונים.

התאולוגיה של חסידי סלונים: סיכום סינופטי

תורתם של צדיקי שושלת לחוביץ-קוברין-סלונים מתאפיינת בנטישה של כמעט כל הדוקטרינות המיסטיות של החסידות הקלסית ובאימוץ צורות מקובלות בהרבה של אדיקות רבנית, הקרובות לרוחם של תלמידי הגאון מווילנה יותר מאשר לרוחם של תלמידי הבעש"ט. גישה זו משתקפת בכתביהם של כל צדיקי החסידות הזאת, מאלה של מרדכי מלחוביץ, ה'סבא קדישא', ועד לאלה של ר' שלום נח ברזובסקי, שכאמור גם ערך ופרסם את מרבית הכתבים של רבני סלונים.²¹

שמרנות זו באה לידי ביטוי בצורה הברורה ביותר לדעתי – אף שיש החולקים על כך – ב'בית אברהם', ספר דרשותיו של אברהם ויינברג השני, האדמו"ר השלישי בשושלת, שפורסם לאחר מותו. ר' אברהם ויינברג השני ייסד כאמור את ישיבת 'תורת חסד' של חסידי סלונים בברנוביץ ועמד בראשה. בתורתו מתגלה במפורש מיזוג מודע של גישה פשוטה ואנטי-אינטלקטואלית למיסטיקה החסידית מכאן ושל ערכים מתנגדיים האופייניים לישיבות ליטא ואפילו של כמה יסודות מתוך האידאולוגיה של תנועת המוסר מכאן. מוטיבים מסוימים עוברים כחוט השני בספר 'בית אברהם', ובולטת

21 הערכה כוללת זו מבוססת על עיון מדוקדק בספרות חסידי סלונים, וקודם כול בשתי האנתולוגיות הגדולות של תורת שושלות לחוביץ-סלונים המצוטטות לעיל, ראו: קליינמן (לעיל, הערה 9); תורת אבות (לעיל, הערה 9).

מכולם העמידה על 'אמונה פשוטה', בניגוד למשיכה לידע האזוטרי-הקבלי המאפיינת את חסידות חב"ד.

ר' אברהם השני הפחית במתכוון מחשיבותם של האלמנטים המיסטיים הרדיקליים יותר בתאולוגיה החסידית ושילב אותם עם רוחניות הקרובה הרבה יותר לדרך המחשבה של תנועת המוסר, ששלטה בישיבות המתנגדים. גישתו זו מבהירה את האופי הייחודי, הנאו-מתנגדי, של ישיבת חסידי סלונים שיסד בברנוביץ, אופי זה, שבא לידי ביטוי הן במבנה הארגוני של הישיבה והן בתכנית הלימודים שלה, הוא סימן היכר של ישיבת 'בית אברהם' בירושלים עד היום הזה.²²

במחקריו של מנדל פייקאו' על חסידות פולין בין שתי מלחמות העולם נמצא אפיון מדויק של מחשבתו הדתית של ר' אברהם השני. לדברי פייקאו' 'מובן שיש קשר הדוק בין מאמציו של ר' אברהם בן שמואל מסלונים להרחיק את הספיריטואליזציה מעולמם של חסידיו ובין העלאתו את האמונה הפשוטה כערך דתי עליון'.²³ כדוגמה לנסיגה מן הרדיקליות המיסטית של החסידות הקדומה יותר ציין פייקאו' כי ר' אברהם שלל מן היצר הרע כל תפקיד בעבודת האל. לטענתו חייב היה ר' אברהם להיות מודע לכך שדחייה זו של הספיריטואליזציה בכלל ושל העלאת היצר הרע בפרט כמוה כ'התנגדות לדעיון חסידי קלאסי'.²⁴ ואכן ר' אברהם השני קרא תחת זאת למלחמה ביצר הרע, דבר המאפיין את גישת המתנגדים לבעיית הרוע.²⁵ לחיזוק טענתו שר' אברהם נטש את התאולוגיה החסידית הקלסית הוסיף פייקאו' שהרבי מסלונים ציטט את דבריו של ר' זושא מאנפולי (נפטר 1800), אחיו של ר' אלימלך מליז'נסק ותלמיד של המגיד ממזריץ', שהזהיר את בנו שלא יהיה לבעל תשובה, 'כי יותר טוב להתרחק מסכנה, ו'סכנה' בהקשר זה היא הירידה לעולם החטא בטרם עשיית 'תשובה'.²⁶

האמונה החסידית הקלסית שאלוהים הוא חלק אינטגרלי של העולם הגשמי, ושהקיום הארצי עלי אדמות מלא בקדושתו, רוככה ואף שונתה אצל ר' אברהם השני, עד שכמעט

22 אין אמנם תיעוד המאשר תיאור זה של ישיבת סלונים היום, אך דבריי מבוססים על ביקוריי התכופים בישיבה ועל שיחות אינטנסיביות הן עם תלמידי ישיבת 'בית אברהם' והן עם מוריה, וכן על מאמריו של ברזובסקי בנושאי חינוך ותפקיד הישיבה ובעיקר על חיבורו 'נתיבי עולם הישיבה', שאנתח בסוף המאמר.

23 מ' פייקאו', חסידות פולין: מגמות רעיוניות בין שתי המלחמות ובגורות ת"ש-תש"ה ('השוואה'), ירושלים תש"ן, עמ' 76. בצדק ראה פייקאו' בשמרנותו של ר' אברהם השני ביטוי למפנה הכללי מן הרדיקליות המיסטית של החסידות המוקדמת. ואולם הוא התעלם לגמרי מן הקליטה של ערכים מתנגדיים באידאולוגיה של חסידי סלונים בהיקף שאין דומה לו, קליטה אשר עיצבה בסופו של דבר את אופייה של הקהילה ואת תכנית הלימודים בישיבת סלונים.

24 שם.

25 בית אברהם (לעיל, הערה 18), עמ' 17.

26 פייקאו' (לעיל, הערה 23), עמ' 76.

אין להבדיל בינה לבין התפיסה של תנועת המוסר בעניין זה, תפיסה שהייתה מקובלת למדי בישיבות המתנגדים באותן ימים. בספרו 'בית אברהם' הפכה האמונה המיסטית של החסידות בנוכחותו הכוללת של האל לדוקטרינה של קבלת השליטה האלוהית הבלתי מוגבלת על ענייני העולם הזה. מילות המפתח המציינות את ההשקפה החסידית בדבר נוכחותו הכוללת של האל בעולם, כגון 'לית אתר פנוי מיניה' ו'מלא כל הארץ כבודו', אינן מתייחסות עוד למהותו או לרוחו של האל, אלא מתפרשות כמרמזות על ההשגחה האלוהית. בקבלת השגחתו של האל במקום האמונה החסידית הקלסית בנוכחותו הכוללת, צידד למעשה ר' אברהם בגישתם של הגאון מווילנה ותלמידיו ודחה את ההבנה הרדיקלית והמיסטית יותר של שניאור זלמן מליאדי ושל חסידות חב"ד.²⁷

המוניזם הנובע מן ההשקפה החסידית הקלסית בדבר נוכחות האל בכול, והמוביל לטשטושן או אפילו לביטולן של כל ההבחנות האונטיות בין טוב לרע, רוכך ועובד בתורתו של ר' אברהם כך שהוא מתאים לתפיסת המתנגדים הרבה יותר מאשר לעמדה החסידית. ר' אברהם השני הטיף אמנם, בדומה למנהיגיה הראשונים של החסידות, לדוקטרינה של השתוות המבטלת למראית עין את ההבדלים בין טוב לרע, אך בספרו 'בית אברהם' נשללת המשמעות האקוסמית המקודרת של הדוקטרינה והיא נדונה אך ורק בהקשר של ההשגחה האלוהית. החתימה לשלמות האמונה משמעה קבלת העובדה שענייני העולם הזה, על הטוב והרע, הם בשליטתו המוחלטת של האל, ועל כן אפילו לגודות ולאידועים הטרגיים למראית עין הפוקדים את עם ישראל יש בהכרח שורש ומטרה סופית טובים לחלוטין, שהדי 'כל דעביד דחמנא לטב עביד'.²⁸

האמונה המוחלטת, הסבילה, בהשגחה האלוהית הייתה בסיס לאופטימיות שלה הטיף ר' אברהם בתנאי הדיכוי הנוראים שבהם חיו יהודי פולין לפני המלחמה. האמונה בנוכחותו הכוללת של האל, בדמותה של אמונה סבילה בהשגחה האלוהית, הייתה לבסיס להבטחותיו החוזרות ונשנות של ר' אברהם לחסידיו ש'הכול יהיה טוב', ולניסיונותיו הבלתי נלאים להרחיק את הייאוש אפילו בנסיבות החברתיות והכלכליות הקשות כל כך שבפניהן ניצבו יהודי פולין בין מלחמות העולם. הפנתאיזם של החסידות הקדומה שלל את המציאות האונטית של כוחות הרשע עצמם, ואילו לשיטתו של ר' אברהם נשללה מכול וכול חשיבותם של האירועים הקשים בחיי היהודים, וזאת על יסוד אמונה שלמה, ללא שאלות, בהשגחה האלוהית, ותוך שכנוע כי יד האלוהים מכוונת בדרך כלשהי את המתרחש בעולם הזה אך ורק למען רווחת בניו, בני ישראל.

27 על דרכם השונה של הגאון מווילנה ושל ר' שניאור זלמן מליאדי בהבנת נוכחותו הכוללת של האל ראו: A. Nadler, *The Faith of the Mitnagdim: Rabbinic Responses to Hasidic Rapture*, Baltimore 1977, pp. 11–20

28 בית אברהם (לעיל, הערה 18), עמ' 34.

אופטימיות זו, ששורשיה באמונה בהשגחת הבורא, ושאינן בה הד לפנתאיזם החסידי הקלסי, וודאי שלא לאקוסמיות של מוריה הרדיקליים יותר של החסידות הקדומה, היא מוטיב מרכזי בספר 'בית אברהם'.

הדוקטרינה המיסטית של נוכחות האל בכול הוסבה אפוא להצהרה רבנית תאורטית, מקובלת למדי, בדבר השגחת האל, ובעקבות זאת חל שינוי בשיטתו של ר' אברהם ברבות מן התורות של החסידות הקדומה. אביא כאן רק דוגמה אחת – שינוי הצורה שחל בתפיסה של עבודת האל באמצעות אכילה ושתייה ושאר הנאות הגוף, כלומר העבודה בגשמיות, דוקטרינה נפוצה ביותר כמעט בכל האסכולות של החסידות הקדומה. קודם כול נטה ר' אברהם, כמוהו כרבים מהחסידים השמרנים בני דורו, להגביל סוג זה של עבודת האל לאליטה רוחנית בלבד;²⁹ ואשר להמון – הוא פירש מחדש את מושג קידוש האכילה ברוח ההשקפה התועלתית כפי שהיא באה לביטוי אצל הפילוסופים היהודים בימי הביניים.³⁰ מעבר לכך הציג ר' אברהם בדרך כלל את הענקת הממד הרוחני לפעולות פיזיות אלה, את העבודה בגשמיות, בהקשר של אמונתו בהשגחה העליונה, ולא בהקשר של נוכחות האל בבריאה כולה, נוכחות הטומנת בחובה הזדמנות לגאול ולקדש את העולם הגשמי על ידי העלאת ניצוצות. האל הרי משגיח על הבריאה כולה ומכוון אותה על כל היבטיה עד לעניינים הקטנים והגסים ביותר למראית עין של מעשי האדם עלי אדמות; על כן חייב האדם להיות מודע להשגחת האל אפילו כאשר הוא עוסק במעשים דוגמת אכילה ושתייה, ואל לו לראות מעשה כלשהו של שגרת יומו, ולו הגס או הארצי ביותר למראית עין, כנטול משמעות רוחנית.³¹

באופן כללי יש בתורתם של רבני סלונים נסיגה מן המיסטיקה החסידית הקלסית, נסיגה הבאה לביטוי בצורה מפורשת יותר מאשר בתורתה של כל חצר חסידית אחרת. רוחו של אברהם מקליסק, שהתנגד להדגשתה הנועזת של המיסטיקה הרדיקלית בירי חב"ד, נשמרה אפוא בעקביות בשלשלת לחוביץ-סלונים. בספרותם של חסידי סלונים חוזרות ונשנות האזהרות מפני הסכנות הטמונות בלימוד הקבלה או בפעילות מיסטית; שוב ושוב נאמד על לימוד הקבלה ש'לאו כל מוח סביל דא', ובאשר לעיסוק במיסטיקה נאמר 'שלא ללכת בגדולות'. אל מול ההעזה של חב"ד קראה סלונים לנקוט גישה זהירה וצנועה בכל הקשור לקבלה. יסודותיה הדתיים של סלונים הם: אמונה פשוטה, שפלות הרוח, שפידושה אדיקות צנועה (בחינת 'הצנע לכת עם אלוהיך'), וקדושת הברית,

29 אליטה זו מכונה בפיו 'בני עלייה'. ראו: שם, עמ' 2, 98.

30 שם, עמ' 110. וראו גם: שם עמ' 83, 101; ר' אברהם דחה שם בביורר את המונחים של החסידות הקלסית לטובת השקפה דואליסטית הרואה בעינוגים הפיזיים, אפילו באלה המקובלים ביותר, סכנה רבה.

31 שם, עמ' 116, 128.

הסינתזה בחסידות סלונים

דהיינו – סגפנות מינית, יסודות שאינם שונים בהרבה מאלה של התורה המוסרית ששלטה בישיבות של המתנגדים, כולל ישיבות של תנועת המוסר.

החסידות בהגדרתה אצל חסידי סלונים הפכה כמעט זהה לדרך הקלסית של המתנגדים, וקלטה יסודות מרכזיים מן האידאולוגיה של תנועת המוסר. ואכן חסידות סלונים טיפחה סגפנות ולימוד ספרי מוסר קלסיים, ובו בזמן נמנעה – במידה חסרת תקדים בקרב כתות חסידיות – מלעודד את לימודי ספרות הנסתר.³² ספרות סלונים כוללת אזהרות חוזרות ונשנות מפני חומרות מופרות, תאוה, חמדנות ובעיקר דגדגנות – רעיון עבודת האל במאכל ובמשקה נדחה במפורש כמסוכן מדי.³³

אפילו במסורות המוזיקליות המיוחדות של סלונים ניכרת השפעתה של המסורת המלנכולית של תנועת המוסר, ובעיקר אמורים הדברים במסורת של נובהרדוק, עיר האם של רשת ישיבות בעלות האופי הסגפני והקודר ביותר באירופה. למוזיקה של סלונים – הן בניגוני השבת בטיש של הרבי והן במנגינה של התפילה בכללותה – אין כל מקבילה בעולם היהודי המסורתי. אפילו התפילות הקלסיות שמנגינתן זהה בקרב היהדות האשכנזית המסורתית לכל גווינה, דוגמת 'כל נדרי', מושרות אצל חסידי סלונים עד היום הזה במנגינה אחרת לגמרי.³⁴

השמרנות והזהירות של חסידי סלונים בכל הנוגע ללימודי הקבלה ולמנהגים המיסטיים הרדיקליים יותר של החסידות הקלסית היו ללא ספק גורם מפתח בקביעת האופי המתנגדי של ישיבות סלונים. לדוקטרינות התאולוגיות של חסידות סלונים הקרובות לתורות המתנגדים, הצטרפה מחויבות פרוגרמטית לשילוב לימודי התלמוד בנוסח הליטאי בתכנית הלימודים הרשמית של הישיבה, כדי ליצור ישיבה חסידית הנראית כשייבת מוסר לכל דבר. ואכן רבני סלונים, החל בר' אברהם הראשון, עודדו שוב ושוב את לימוד המוסר.

32 הנטייה לתנועת המוסר מודגשת ביותר בספר ההדרכה הפופולרי של חסידות סלונים, 'עבודת פנים'. מחברו, ר' אהרן לוריא, חניך ישיבת 'אור תורה' של סלונים בטבריה, שב והתריע על הפיתויים החומריים והחושניים של העולם הגשמי ודיבר על ה'מלחמה הגדולה' שחייב האדם לנהל ללא הרף נגד דחפים אלה. ראו למשל: לוריא (לעיל, הערה 5), עמ' 14, 20–21, 81–82, 90, 140–142, 146 ובמיוחד עמ' 50 – לוריא ציטט שם את צוואתו המוסרית של הגאון מווילנה ('איגרת הגר"א'). במכתב לאחד מתלמידיו המליץ לוריא על שימוש בסידור הגר"א לצורכי לימוד בלבד, ראו: שם, עמ' 107.

33 דוגמאות לדחייה מפורשת של עבודת האל באמצעות סיפוקים פיזיים ובמיוחד אכילה ראו: בית אברהם (לעיל, הערה 18), עמ' 184–196; לוריא (שם), עמ' 81.

34 בזיכרונות על ימיו כחסיד סלונים ציין דוד כהן את המסורת הייחודית של המוזיקה והליטורגיה של חסידות סלונים. ראו זיכרונותיו בתוך: לעבן: העפטען פון צייט צו צייט פאר ליטעראטור קונסט און פובליציסטיק, 6 (1921) עמ' 38–40, ובגרסה עברית: ד' כהן, 'כיצד הגעתי לסלונים ולחסידות הסלונים', ליכטנשטיין (לעיל, הערה 7), ג, תל-אביב תשל"ב, עמ' 186.

אהרן (אלן) נדלר

היסטוריה מוסדית

ישיבת 'אור תורה' בטבריה

הישיבה החסידית הראשונה של סלונים לא הוקמה בברנוביץ אלא בטבריה, בשנת 1899, לפי הודאתו של ר' שמואל מסלונים, הרבי השני של חסידות סלונים. ר' שמואל היה מעורב במידה רבה בהתפתחותה ובשגשוגה הרוחני של קהילת סלונים בטבריה וביקר בארץ-ישראל פעמיים, בשנת 1870 ובשנת 1874.³⁵

המניעים להקמת ישיבת 'אור תורה' בטבריה היו דומים עד מאוד למניעיו של ר' חיים מוולוז'ין להקים את ישיבת וולוז'ין. בשל תנאי החיים הדלים היו הבחורים בכולל רייסין תלויים בנדיבות בני הקהילה בטבריה, שאירחו אותם וסיפקו להם את ארוחתם היומית ('אכילת ימים', עסען טאג). על רקע זה הייתה הקמת מעונות ומטבח שיספק לתלמידים ארוחות מסודרות, מרכיב מרכזי בתכנית הישיבה. ראש הישיבה היה ר' משה קליירס, מלומד חסידי מכובד ומחבר הספר 'תורת הארץ'. אולם מעמד הכבוד של נשיא הישיבה הוענק דווקא לרב חיים הלוי סלובייצ'יק, הרב מבריסק, בר הסמכא המתנגד הגדול ביותר באותה תקופה. הרב חיים פרסם יחד עם הרב חיים ברלין והרב אליהו חיים מייזל³⁶ מכתבי תמיכה בישיבת סלונים במהדורת 1902 של הביטאון החרדי 'הפלס'; הם חלקו שבחים נלהבים לישיבה וסמכו ידיהם על תכנית הלימודים שלה.³⁷

ראייתן של ישיבות סלונים, החל ב'אור התורה', כגורם מפתח לעצם הישרדותה של החסידות עוברת כחוט השני בספרות המאוחרת יותר של סלונים, בעיקר בכתביו של ר' שלום נח ברזובסקי. ברזובסקי ראה בדיעבד את הישיבות כציר המחבר בין הקהילה שהושמדה כמעט כולה בשואה לבין הקיום של החסידות לאחר המלחמה; הוא ראה אותן גם במבט לעתיד כמוסד המרכזי שיאפשר לקהילת סלונים לעמוד בלחצי העולם המודרני, ובראש ובראשונה בפני התרבות הישראלית החילונית, ולהמשיך את קיומה גם בעתיד הרחוק.³⁸ במבוא למהדורת 1994 של 'דברי שמואל' הציג ברזובסקי את

35 על מסירותו של ר' שמואל לקהילת סלונים בארץ-ישראל ראו: סורסקי (לעיל, הערה 4), א, עמ' 285-288.

36 בשעה שנתנו תמיכתם לישיבת סלונים שימש מיזל, שגולד וחונך בליטא, כרבה של לודו'. על חייו ראו עוד בביוגרפיה שלו: א' ברז'ינסקי, רבי אליהו חיים מיזל - הרב בלודו': תולדותיו, תכונותיו, פעולותיו וצדקותיו, תל-אביב תש"ז.

37 מכתבי התמיכה המקוריים בישיבת 'אור תורה', פרי עטם של הרב סלובייצ'יק, הרב ברלין, הרב מיזל ואחרים, נדפסו מחדש בספרו של סורסקי (לעיל, הערה 4), א, עמ' 292. הערכתו של סורסקי על מקורות הישיבה והשפעתה, ראו: שם, עמ' 288-297.

38 תפקיד הישיבה כמעוז מול החברה הישראלית החילונית המודרנית, נושא החוזר בכל כתביו של ברזובסקי, מודגש במיוחד בנספח 'מעמד ותפקיד הישיבות בדורנו', בתוך: ש"נ ברזובסקי, קונטרס נתיבי עולם הישיבה: פרקי הורכה לבן ישיבה, ירושלים תשנ"א, עמ' 75-80.

הסינתזה בחסידות סלונים

הערכתו באשר לחשיבות ייסודה של ישיבת סלונים הראשונה בארץ-ישראל. הוא טען כי אלמלא ישיבה זו ספק אם הייתה חסידות סלונים שורדת לאחר השואה, שכן מרבית בניה חיו אז במזרח אירופה ונדונו לכליה: 'כי מכת קיום הישיבה בטבריה הונח היסוד להתאוששות חבורתנו והתחדשה בא"י [בארץ-ישראל], אחרי השואה האיומה. אלמלא יזמתו של מרן בשטח זה, ספק רב אם היה נותר לנו שם ושארית בארץ'.³⁹

'תורת חסד', ברנוביץ

הדחף להקמת ישיבה מקיפה – כלומר ישיבה הכוללת ישיבה קטנה, ישיבה גדולה וכולל אברכים, מקורו לדברי ברנובסקי ברבי השני של סלונים, ר' שמואל ויינברג, שהתמודד פנים אל פנים עם המודרניזציה התרבותית של יהדות בלרוס. הוא התנגד בחריפות מיוחדת לבתי הספר העבריים המודרניים. על החדרים המתוקנים כתב ר' שמואל: 'אל תיקרי חדרים מתוקנים, אלא חדרים מסוכנים. וזו סכנה בנפש אפילו להביט אל המורה בחדרים המתוקנים שאין מורא שמים ניכר על פניו. וזו היא סכנת נפשות למסור ילד מישראל לידיהם'.⁴⁰

ר' שמואל החל לתכנן את הקמת ישיבת סלונים בעיר זו, ולאחר מכן בברנוביץ, שאליה עבר עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה. המלחמה שיבשה את תכניותיו, והוא נפטר במהלכה, ולאחר מותו של ר' שמואל חל כאמור פילוג בחסידות סלונים. רוב החסידים, שמקום מושבם כבר היה בברנוביץ, ראו בר' אברהם השני את רבם החדש, ועד מהרה נתברר כי מדובר במנהיג נמרץ להפליא, תלמיד חכם והוגה דעות בעל שיעור קומה, וברנוביץ הייתה למרכז חסידות סלונים עד השואה.

כמעט לא היה שום הבדל בין הישיבה שחזה ר' שמואל, ואשר הוקמה בסופו של דבר על ידי בנו, לבין ישיבות המתנגדים באותה תקופה, וזאת הן מבחינה פדגוגית והן מבחינה מוסדית. אין תמה בדבר לאור שיתוף הפעולה הנזכר לעיל בין ר' שמואל לבני דורו המתנגדים, ובהתחשב בריכוך תודותיה הרדיקליות ביותר של החסידות בכתביו ובכתבי בנו, ר' אברהם השני. טקסטים חסידיים לא נכללו בסדר הלימוד ב'תורת חסד', והאדיקות הפשוטה המיוחדת לחסידי סלונים באה לידי ביטוי לא בישיבה, אלא בפעילות תלמידים מעבר לסדר הלימוד, רוצה לומר בשבתות, בעיקר בטיש של ליל שבת ובמרתון של כינוסים אל תוך הלילה שכונו בחסידות סלונים זיץ (ישיבות) – בכינוסים אלה ישבו חסידים צעירים שעות רבות, לעתים עד אור הבוקר, בחדר חשוך ושרו את הניגונים המלנכוליים כל כך של סלונים.

39 דברי שמואל (לעיל, הערה 16), עמ' 24.

40 שם, עמ' 19.

אהרן (אלן) גדלר

שלום נח ברזובסקי, המתעד העיקרי של שושלת סלונים לאחר המלחמה, כתב שוב ושוב ובגאווה רבה על 'המזיגה של דרך הישיבות הליטאיות עם הלהט החסידי' וראה בה את התכונה הייחודית של ישיבות סלונים:

כל מהותה של ישיבה זו ['תורת חסד'] בדרך הלימוד, החינוך וההדרכה היתה חרוש בתקופה ההיא, ובמובנים מסוימים היתה יחידה במינה: דהיינו המזיגה של דרך ושיטת הלימוד של ישיבות ליטאיות מובהקות עם הלהט החסידי. באופן שהיו לאחרים מסייעין ומשלימים אחד לשני. לימוד של הישיבות הגדולות התמזגה עם היראת שמים של דרך החסידית עם השאיפה והרצון להגיע לדרגת לשמה, על פי פירושו של הס"ק [סבא קדישא] וראש אבות החסידות הסלונמית, בעל 'יסוד העבודה' בספרו חלק א'.

המזיגה הזו הצליח יותר מהמשוער. נוצרה ישיבה ליטאית טיפוסית שרוח של חסידות שררה בה. שתי השיטות הללו השלימו האחת את רעותה והיו מקור ברכה.⁴¹ מזיגה זו של היהדות הליטאית המתנגדית עם חסידות סלונים נעשתה מתוך מודעות וגאווה, ועלתה בקנה אחד עם תורותיהם הדוקטרינריות של רבני סלונים, שתמציתן נמסרה בשולחנות הטיש שלהם, כמתועד בכתביהם שפורסמו על ידי ברזובסקי אחרי מותם.

ר' אברהם השני, מנהיג החסידות בשנים 1916–1933, הקדיש עצמו לחיזוק המרכז של סלונים בברנוביץ מכמה וכמה היבטים. הוא ראה בהקמת ישיבה מקיפה, מישיבה קטנה ועד לכולל אברכים, צעד מרכזי לשם הבטחת המשך קיומה של הקהילה לנוכח השינויים המהירים שהשפיעו על יהדות פולין. שותפו בהקמת ישיבת סלונים היה אדם יוצא דופן – חסיד סלונים ר' משה מידנר, מקובל ותלמיד חכם שקיבל את הכשרתו התלמודית בישיבות המתנגדים. מידנר היה נכדו של הרבי הראשון של סלונים מצד אמו ובה בשעה תלמידו הנאמן של המלומד המתנגד הדגול הרב חיים סולובייצ'ק מבריסק.⁴² דמותו יוצאת הדופן של ר' משה מידנר, תורותיו ומקומו החשוב בייסוד ישיבת סלונים ובעיצוב תכנית הלימודים הייחודית שלה דאויים למחקר נפרד. לצורך מחקרי הנוכחי די אם אומר כי היה תלמיד חכם דגול בתורה, ושעשה שנתיים כתלמידו הפרטי של הרב חיים בריסקר, ועם זאת נותר חסיד סלונים מסור, וחצה בכך, אישית, את קווי ההפרדה הקלסיים בין חסידים למתנגדים. מידנר פיתח קשר קרוב, אישי ומקצועי, עם 'מתחרו' בברנוביץ, הרב חיים אלחנן וסרמן, ונפגש עמו באופן סדיר; חילופי הדברים ביניהם נשמרו על ידי חסידים ומתנגדים גם יחד.⁴³

41 בית אברהם (לעיל, הערה 18), הקדמה, עמ' 4–5. הערכה כמעט זהה ראו: ברנוביץ (לעיל, הערה 19), עמ' 270.

42 ר' משה מידנר ליקט שפע רב של תורות וסיפורים חסידיים, ואחר מותו הוציא אהרן לוריא בדפוס חובבני אנתולוגיה המבוססת על כתבי-היד של מידנר: כתבי רמ"ם, ירושלים תשכ"ז.

43 מאמר ביוגרפי על מידנר ראו: ברנוביץ (לעיל, הערה 19), עמ' 262–265, ושם תוארו יחסיו

הסינתזה בחסידות סלונים

ר' אברהם השני מינה את מידנר למשגיח ישיבת 'תורת חסד', והשפעתו הייתה עצומה. ואולם ראש הישיבה שבחר הרבי מסלונים לא נמנה עם חסידיו, ולא היה חסיד כלל ועיקר. ההפך הוא הנכון – הרבי הכיר בכך שביסוס מעמדה הליטאי של 'תורת חסד' מצריך למנות למשרה האקדמית הגבוהה ביותר מלומד מתנגד מוכר מן העילית של עולם הישיבות הליטאי. וכך נקרא הרב אברהם שמואל הרשוביץ (שהיה ידוע בנעוריו כעילוי מטולצ'ין) מיישיבת טלז להיות לראש הישיבה. הרב הרשוביץ היה מצד אמו נכד לר' אליעזר גורדון, ראשה האגדי של ישיבת טלז בשנים 1883–1910.⁴⁴ שכירתו של בן מכובד למשפחה שמעמדה בעולם הישיבות המתנגדי היה משול למעמד של מלוכה הייתה תקדים לתבנית חוזרת ונשנית בישיבות סלונים – שכידת הטובים ביותר מקרב עולם התורה המתנגדי לעמוד בראש הישיבה.

בראש ישיבת סלונים בברנוביץ עמדו אפוא ראשי ישיבה מקרב המתנגדים, ולערכי העולם המתנגדי הייתה השפעה ניכרת על הישיבה, אך אין מדובר בהשפעה חד-צדדית אלא ביחסי גומלין, שכן גם חסידות סלונים הייתה השפעה על ישיבת המתנגדים בעיר זו. אחד מראשי הישיבה, ר' אברהם ויינברג הראשון, היה לימים לרבי הראשון של סלונים, כפי שהזכרתי לעיל. בתקופה מאוחרת יותר היו כמה מן המורים בישיבת סלונים המתנגדית חסידי סלונים נלהבים. אחת הדמויות המעניינות ביותר ביניהם היא הרב אשר, המלמד של תלמידי השנה השנייה בישיבה. רב זה גילם מבחינות רבות את המיזוג בין חסידות למתנגדות שאפיין את חסידות סלונים. הוא היה תלמידו המובהק של ר' שמואל מסלונים ונכח לעתים קרובות בטיש של הרבי בלבוש חסידי מסורתי, כולל גרביים לבנות ושטריימל. בימי השבוע היו אודחותיו שונים בתכלית: הוא לימד שיעורי תלמוד בנוסח המסורתי ואף לימד את תורות המוסר של המגיד מקלם, שהצטיינו בתובענות לסגפנות ובהלקאה עצמית, ושל יוזל מנובהרדוק, שהקים את הענף הקיצוני ביותר של תנועת המוסר.⁴⁵ אחד מתלמידיו לשעבר בישיבת סלונים התקשה לזהותו בשבת והוקסם מן הדואליות בחייו הרוחניים של הרב.⁴⁶ הרב אשר, שהיה מעורב בעסקי כספים שרבים מהם לוטים בערפל, נעלם יום אחד מסלונים עקב חובותיו הרבים, והופיע בוהלין שנים לאחר מכן כשהוא עוטה לבוש חסידי.

הקרובים עם הרב וסרמן. ברצוני להביא עדות בעל־פה מפי מורי ורבי משך שנים רבות, ר' לייב בארון, תלמיד ישיבת 'אוהל תורה' בעת מותו של מידנר ולימים ראש ישיבת 'מרכז התורה' במונטראול, תפקיד שמילא לאורך שנים. לדבריו סגר הרב וסרמן את הישיבה שלו כאשר נפטר מידנר והורה לכל תלמידיו ללכת ללוויה. הרב בארון סיפר גם כי היה עד לפגישות רבות של הרב וסרמן הן עם מידנר והן עם הרבי מסלונים ר' אברהם השני.

44 על גורדון ראו: ש' שטמפפר, הישיבה הליטאית בהתהוותה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 252–292.

45 על הרב אשר ראו זיכרונותיו המאלפים של ד' יוכבדוביץ, 'זיכרונות משכבר הימים', פרק ב, הדפסה חדשה בתוך: ליכטנשטיין (לעיל, הערה 34), ג, עמ' 110–111.

46 שם, עמ' 111.

אהרן (אלן) נדלר

ישיבת 'בית אברהם', ירושלים

בזמן הכיבוש הנאצי עברה ישיבת 'תורת חסד' מברנוביץ ללטביה לזמן קצר, אך בסופו של דבר השיגה אותה יד הנאצים גם שם ובסתיו 1944 הושמדו תלמידי הישיבה ומוריה. אך כבר בשלב מוקדם של המלחמה הורה הרבי מסלונים שלמה דוד יהושע לחסידי סלונים בארץ-ישראל להקים ישיבה בירושלים שתמשיך את דרכה של ישיבת ברנוביץ, שנדונה לכליה. ישיבה זו הוקמה בשנת 1942 ונקראה 'בית אברהם', על שם הרבי השלישי של סלונים, ומנתה בתחילה שישה תלמידים. ראש הישיבה, שלום נח ברזובסקי, הועסק קודם כריש מתיבתא של ישיבה קטנה 'אחי תמימים' של חב"ד בטבריה, עובדה מתמיהה בהתחשב בקרע האידאולוגי בין חב"ד לבין סלונים. ברזובסקי שימש כראש ישיבת סלונים שנים רבות, ובשנת 1981 היה כאמור לרבה השביעי של החסידות.

ההיסטוריון של חסידות סלונים, אהרן סורסקי, תיעד בקפדנות את ההיסטוריה המוסדית והכלכלית של קהילת סלונים בארץ-ישראל מאז ייסודה במאה התשע-עשרה. ספר ההיסטוריה עתיד הכרכים שכתב על הקהילה החסידית בארץ-ישראל מכיל שפע מידע רב ערך על ישיבת 'אור תורה' בטבריה, אך הוא עוסק בתקופה שעד השואה בלבד, כך שהמקור העיקרי על 'בית אברהם' הוא כתביו של שלום נח ברזובסקי. האוריינטציה ההיסטורית של כתבים אלה נופלת אמנם מזו של כתבי סורסקי וגם השימוש במקורות ראשוניים קפדני פחות, אולם למרות כל זאת ואף שמדובר במקור פנימי ומוטה, מאפשרים כתבים אלה לעמוד במיוחד על מקומה המרכזי של הישיבה בחיי הקהילה בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה.

מרכזיותה של הישיבה בחסידות סלונים נבעה משני גורמים, האחד פנימי-רוחני והאחר חיצוני-היסטורי. מלכתחילה חסידות סלונים לא נטתה לאמץ את המגמות המיסטיות-התאורגיות של קבוצות חסידיות אחרות ואף לא את הדגש על החקירה והדרישה האינטלקטואלית-הקבלית המיוחדת את חב"ד. ההשקפה הרואה הן במעשה המיסטי והן בלימודי הקבלה נתיב יומדני ומסוכן אל האדיקות הדתית יוחסה, במידה מסוימת של חוסר דיוק, לד' אברהם מקליסק, המשכה נמצא בהגותם של רבני לחוביץ וקוברין, ומהם הגיעה אל חיבור היסוד של ר' אברהם השני מסלונים, 'יסוד העבודה'. ר' אברהם מקליסק ביטא אמנם הסתייגות מגישתה האגרסיווית של חב"ד שצידדה בתפוצה רחבה של לימוד הקבלה, אך היה ללא ספק תלמיד מסור של המיסטיקה הקלסית בנוסח הבעש"ט. מכל מקום נראה כי במרוצת השנים התגברה בקרב חסידי סלונים השפעת התרבות השלטת של לימוד תורה שאפיינה את הרוב הליטאי המתנגדי בסביבתם.

הנסיבות ההיסטוריות תרמו אף הן למרכזיותה של הישיבה. הרבי של סלונים, שלא

הסינתזה בחסידות סלונים

כרבנים של קבוצות חסידיות חשובות אחרות, דוגמת סאטמר, בובוב, קלאוזנברג ובלז, נרצח בנעוריו על ידי הנאצים; כך נותרו החסידים ניצולי השואה מספר שנים ללא רבי וללא חצר ונאלצו לסמוך על הקהילה הירושלמית, קהילה שבמרכזה הישיבה, להבטחת המשכיותם הרוחנית.

קהילת סלונים התקרבה אפוא מבחינת צביונה לקהילות הליטאיות המתנגדיות, אשר במוקד חייהן הרוחניים עמדה מאז ומתמיד הישיבה, בעוד שבמרבית הקבוצות החסידיות עמדה חצר הרבי במרכז. ברזובסקי כתב וערך קרוב לשלושים כרכים הגדושים מידע על הנתיב ההיסטורי והרוחני שבחזרה חסידות סלונים, אך הביטוי התמציתי והחזק ביותר לחשיבותה הייחודית של הישיבה בחסידות סלונים נמצא בחוברת פרי עטו בשם 'נתיבי עולם הישיבה'. ברור לגמרי שברזובסקי ראה את הישיבה כמרכז הרוחני של קהילתו וכערובה להמשך קיומה של חסידות סלונים:

הישיבה היא תיבת נח רוחנית שגם בשעה שמלאה הארץ חמס והשחית כל בשר דרכו על הארץ, והמים הזידונים עולים וגואים, מתאספים בה כל הטהורים לחיות חיי רוח והתעלות. ויונה מצאה בו מנוח לנשום מן האוירה הטהורה, כי אין קידות הישיבה נותנים לאויר המזוהם של הרחוב לחדור פנימה [...] הישיבה מלמדת לבן הישיבה מלבד תורה וחכמה גם דעות והשקפת עולם. היא מחנכתו לראות את כל עניני העולם ובעיותיו באספקלריה המאירה הישיבתית והיא פוטרת לאדם את כל בעיותיו ולבטי נפשו במחר שנותיו הסוערות יותר בחיים.⁴⁷

ברזובסקי היה קרוב לתנועת המוסר, הן בהשקפותיו והן בזיקתו למבנים הקהילתיים, והוא ראה בסגל הישיבה, בראשי הישיבה שלימדו תורה לתלמידים ובמשגיחים שהורו להם מוסר ודת, את החברים החשובים ביותר בקהילת סלונים:

הצוות הרוחני של הישיבה ובראשם ראשי הישיבה המשפיעים שיעורי תורה, והמשגיחים המשפיעים שיחות מוסריות וטהרת המדות, יחידי סגולה הנאמנים בשליחותם הגדולה בהנהגת הישיבה הצנורות שעל ידם ירדת השפע לבני הישיבה, תפקידם גדול וקדוש.⁴⁸

ברזובסקי חיבר בעצמו את שני התפקידים – תפקיד הצדיק החסידי, הרבי, מכאן ותפקיד ראש הישיבה מכאן, ושימש בהם בעת ובעונה אחת משך קרוב לעשור בטרם מונה בנו, ר' שמואל, כראש ישיבת 'בית אברהם'. על פי אחת מהצהרותיו מרחיקות הלכת על חשיבותה של הישיבה, מוסד הישיבה ממלא לדעתו את תפקיד הרבי כמעט על כל צדדיו, וזאת לא רק בחיי הרוח של התלמידים אלא אף בקהילת חסידי סלונים בכללותה:

47 ברזובסקי (לעיל, הערה 38), עמ' 6.

48 שם, עמ' 13.

אהרן (אלן) גדלר

חניך הישיבה צריך להיות על דרך שאמר מרן הר"מ מקוברין זי"ע [זכותו יגן עלינו] על אחד מגדולי חסידיו שכבר עשרים וחמש שנים לא שתה מים מבלי להתיעץ אתי קודם [...] שעל כל פרט בחייו, אפילו על שתיית כוס מים, היה מהרהר בלבו מה היה מיעץ לו רבו, אם לשתות או לא.

כעין זה בימינו, בן הישיבה חייב לדון תמיד בינו לבין עצמו, ביחס לכל הנהגה או דבור או מעשה, אם הם מתאימים לדוחה של הישיבה [...] בצודה כזאת מקיף הישיבה את כל חיי החסידים גם כשאינם נמצאים באוירה הטבעית של הישיבה.⁴⁹

ברזובסקי היה כאמור גאה ביותר בסנינתזה המכוונת שהושגה בסלונים בין לימוד התורה בנוסח המתנגדים לבין האדיקות החסידית, וחזר על נושא זה בכתביו פעם אחר פעם. וכך כתב על ייחודה של ישיבת 'בית אברהם' ועל הצלחתה:

וכבר הזכרנו במאמר הראשון שיסוד ההצלחה הוא כאשר עולמו של בחור הישיבה עומד ומבוסס על שלושת העמודים: תורה, עבודה מדות.

המזיגה הנפלאה הזאת של אור התורה המאיר בדרך הלימוד ע"פ שיטת ההבנה ההעמקה וניתוח ההלכה כמקובל מגדולי ראשי הישיבות, יחד עם כל אור עבודת הנפש ולהט החסידות, היא המפתח להצלחה. שאם כי לכאורה אין המיזוג הזה כ"כ פשוט, ואכמ"ל [ואין כאן מקום להאריך], הרי שע"י יד מכוונת מתאימה לא רק שאין כאן סתירה אלא זהו מקור הברכה.

עבודת ה' לא רק שאינה סותרת ומפדיעה ח"ו [חס וחלילה] אלא עוד מסייעת להתעלות הראויה בתורה, וכל מה שבן הישיבה שקוע יותר בהתעמקות ובחדו"ת [ובחידושי תורה] הרי זה עוזר גם לעבודת ה' שלו שלא תהיה שטחית ומסייע לרומם יותר את מוחו ולבו מכל שטויות והבלי העוה"ז [העולם הזה] וביחד עם עניני זיכוך המדות הר"ז [הרי זה] בבחינת החוט המשולש לא במהרה ינתק.⁵⁰

בחיבור קטן זה, כמו במקומות אחרים בכתביו הרבים, קרא ברזובסקי לסגפנות, לפשטות חומרית, לצניעות ולהימנעות מתענוגות למען לימוד תורה, ודבריו אלה מזכירים את האידיאולוגיה של תנועת המוסר יותר מאשר את תלמידיו של המגיד ממז'ריץ.

החיבור 'נתיבי עולם הישיבה' מסתיים בהצהרה יוצאת דופן על תפקידה החיוני של הישיבה בשמירת החסידות ובהגנה על חברי הקהילה הצעירים מפני ההשפעות

49 שם, עמ' 29.

50 שם, עמ' 41.

הסינתזה בחסידות סלונים

המשחיתות של ה'רחוב'; הישיבה היא מעוז של ממש כנגד העולם המודרני וערכיו החילוניים והחומרניים. ברזובסקי הציג אפוא תפיסה טוטלית של תפקיד הישיבה כביתם האמתי של כל חסידי סלונים.

ידאת הכבוד שרחש לישיבה ולתרומתה לחסידות סלונים באה לידי ביטוי ממוקד בדברי ההספד שנשא בשבת קודמו, ר' אברהם השלישי ויינברג, אשר, כפי שציין ברזובסקי בהכרת תודה, עודד אותו במאמציו לטפח ולהרחיב את הישיבה בשנותיה הראשונות, הקשות:

והיה לי לחיזוק גדול בעת הקמת הישיבה, שראה בישיבה המשך לנטעי נאמנים נטעו רבותינו ה"ק [הקדושים] באה"ק [בארץ הקודש] שיסודתו בקודש מראשונים כמלאכים הרה"ק [הרב הקדוש] הרמ"מ מוויטעבסק זי"ע והרה"ק אב' מקליסק זי"ע ואחריהם רבותה"ק [רבותינו הקדושים] מלכוביץ וקוברין וסלונים זי"ע נשיאי הארץ [...] וכמו שהתבטא פ"א [פעם אחת] בפני קהל אנ"ש [אנשי שלומנו, היינו חברי הקהילה] כי מי שרוצה שיהיה לו קשר לרבותה"ק בעבר בהווה ובעתיד, הקשר הוא הישיבה בעושה ובמעשה, וראה בישיבה את חזות הכל של העתיד שלנו עלי אדמות.⁵¹

51 א' ויינברג, ספר ברכת אברהם: על התורה, מועדים ומכתבי קדש, א, ירושלים תשנ"ט, 'הקדמה', עמ' 3. וראו גם שם בנספח התכתבות ענפה של ר' אברהם השלישי על ישיבת 'בית אברהם'.